

Martti Vihanto

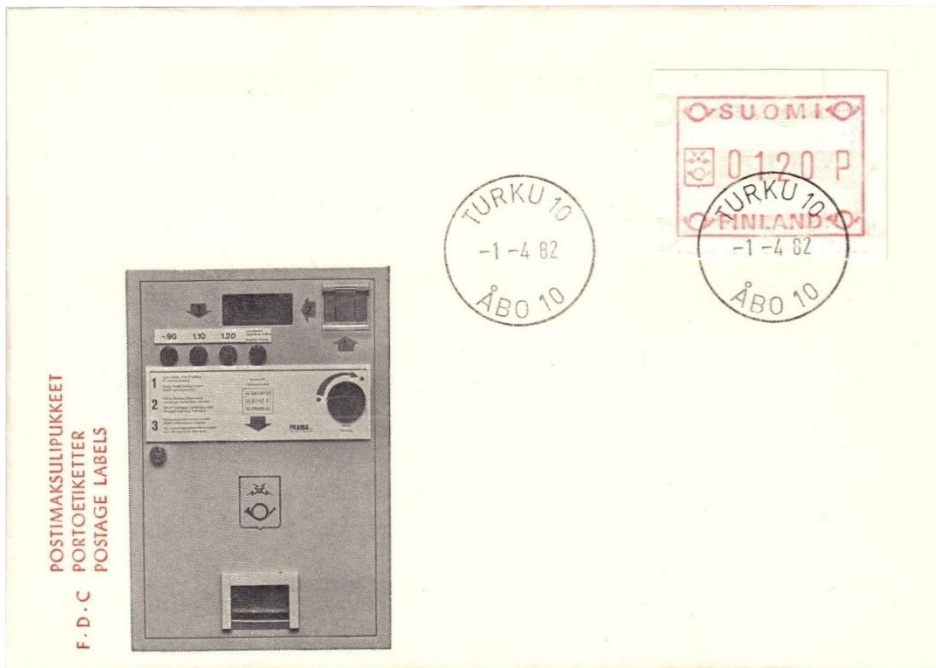
Frama: merkki, lipuke vai leima?

Teknologinen muutos aiheuttaa myös filateliassa tarpeen kehittää uusia termejä ja tarkistaa vanhoja. Alun perin Sveitsissä käyttöön otetut Frama-automaattimerkit ovat postimerkkejä, mutta niitä kutsutaan myös lipukkeiksi. Nykyään digitaalisuus vaikuttaa filateeliseen sanastoon.

Uutta tyyliä postimerkkiautomaateista

Suomen ensimmäinen **automaattipostimerkki** otettiin käyttöön huhtikuussa 1982. Sveitsiläisen Frama AG -yhtiön postimerkkiautomaateja oli alkuun koekäytössä Helsingissä, Vantaalla ja Turussa. Maksu tapahtui kolikoilla.

Automaattimerkkejä kutsuttiin tuolloin, ja kutsutaan yleisesti vieläkin, **automaattilipukkeiksi**. Usein käytetään lyhennettä **ATM** saksan *Automatenmarke*-sanান mukaan. Englannin kielessä ATM tarkoittaa pankkiautomaattia (*automatic teller machine*).

Suomen ensimmäisen Frama-automaattimerkin ensipäivänkuorella on kotimaan kirjetaksaa vastaava vaihtuva-arvoinen merkki (pienennetty). Maksuarvo oli ohjelmoitu valmiiksi, ja sen sai kuorella näkyvän automaatin kolmannesta painikkeesta. Neljännestä tuli sen arvoinen kuin syötti kolikoita aina 98,90 markkaan asti. Esimerkiksi Sveitsissä suurin maksuarvo oli aluksi 99,95 frangia.

Frama-automaattien ideana oli tarjota yleisölle mahdollisuus ostaa haluamansa arvoisia postimerkkejä itsepalveluna ja muinakin kuin postitoimipaikkojen aukioloaikoina. Esimerkiksi Turun Frama-automaatti oli pääpostin ulkoseinässä Eerikinkadulla, ja sitä pääsi käyttämään vuorokaudet ympäri. Merkit valmistuivat yksi kerrallaan toisin kuin tavanomaiset postimerkit, joita painetaan suuria määriä tulevaa käyttöä varten.

Turun ensimmäinen Frama-automaatti otettiin käyttöön 1.4.1982 klo 7 aamulla. *Abophil* 5/1982 kertoo tapahtumasta otsikolla ”Ennakkotilauksia massoittain. Automaatin suosio yllätti postihallinnon”. Ensipäiväntilauksia tehtiin lähes 80000 merkin verran valtaosin kuorille.

Myöhemmin vuodesta 1991 alkaen Framojen rinnalle tuli ensin Dassault- ja sitten Intermarketing- ja Amiel-merkkisiä automaatteja. Niissä käytettiin lämpöherkkää paperia, minkä vuoksi kokoelmien säilytysolosuhteisiin on kiinnitettävä erityistä huomiota. Viimeisetkin automaattit poistettiin käytöstä 2000-luvun alkupuolella.

Frama AG on valmistanut myös postimaksu- eli frankeerauskoneita. Sekä ensimmäiset Frama-postimerkit että frankeerauskoneissa ainakin pää- ja arvoleima ovat punaisia. Tämän vuoksi jälkimmäisiäkin kuulee joskus kutsuttavan hupsusti ”fraamoiksi”.

ATM-käsitteiden viidakossa

Alun perin **automaattimerkeillä** tarkoitettiin tavanomaisia postimerkkejä, joita on saatavana postimerkkiautomaateista. Suomessa oli jo 1930-luvulla parin vuoden ajan automaatteja, joissa merkit olivat rullissa nauhoina. Vuodesta 1959 lähtien 1990-luvun alkupuolelle oli käytössä vihkoautomaatteja. Rulla- ja vihkomerkit ovat vastaavien tavanomaisten postimerkkien alalajeja taikka omia päälajejaan, kuten kahden markan leijonamerkki vuodelta 1990.

Vuoden 1993 lintumerkkisarjan aiheina ovat helmipöllö, valkoselkätikka ja leppälintu. Merkkejä tehtiin vain automaattivihkoihin. Vihkon kannessa lukee: ”Sano se kirjeessä. Kirje avataan aina.” Automaattit poistettiin käytöstä saman vuoden aikana.

Frama-automaattien käyttöönotosta kerrotaan Posti- ja lennätinhallituksen kiertokirjeessä 13/1982 (26.1.). Siinä puhutaan **postimaksulipukkeista**. PLH:n kiertokirjeet ovat luettavissa Postimuseon sivuilla postimuseo.fi kohdasta kokoelmat ja kirjasto.

Vuonna 1992 ilmestyneen *Filatelian sanaston* viimeisin painos käyttää termiä **postimaksuautomaattilipuke**, joka on sitten lyhentynyt **automaattilipukkeeksi**. Kirjan toimittaja Kalle Vaarnas puhui vuonna 1977 vielä **automaattivapaamerkeistä** *Philatelia Fennicassa*, kun hän kirjoitti Sveitsin ja samalla maailman ensimmäisistä Frama-automaateista. Vapaamerkki (*Freimarke*) viittaa siihen, että vastaanottaja on vapaa postimaksusta.

Norma-luettelossa Frama- ja muut automaattipostimerkit ovat postimaksulipukkeita. *LAPE*-luettelossa ne ovat automaattimerkkejä. Verkkohuutokaupoissa mainitaan joskus varmuuden vuoksi hakusanoina sekä merkki että lipuke. *Norma* on luettavissa kustantajan Kämpylän Merkki Oy:n sivuilla kapyلانmerkki.fi/norma.

Frama-automaattimerkkejä eri maista. Australian merkin pohjapainannassa on koala.

Matti Heikkinen pohtii terminvalintaa *Suomen automaattimerkkien käsikirjassa* (2003) ja päätyy toteamaan: ”eiköhän automaattimerkkejä olisi paras kutsua reilusti postimerkeiksi”. Lipukkeita ovat niiden sijaan esimerkiksi kirjaamis- ja lentolipukkeet, joilla ei saa postimaksua maksetuksi. Heikkisen tutkimus on keskeinen lähde automaattimerkkien kerääjälle sekä myös tämänkertaisessa Yleiskeräilijä-kirjoituksessa.

Automaattilipuke on toisaalta niin vakiintunut, ettei sen käytölle voi olla mitään estettä. Asioihin tulee päinvastoin selkeyttä, kun automaattimerkin vanha ja uusi merkitys pysyvät toisistaan erillään.

Myöhemmin 1990-luvun loppupuolella alkoi ilmestyä uudenlaisia Frama-merkkejä, joihin merkinkuva on painettu valmiiksi. *LAPEssa* ja *Normassa* nämä kuvamerkit ovat numeroita 33–36. Laite lisäsi esipainettuun merkkiin värinauhaa käyttäen vain valitun maksuarvon sekä, numeroa 33 lukuun ottamatta, automaatin tunnuksen. Merkit ovat näin ollen osittain tavanomaisen postimerkin kaltaisia, ja joku voisi kutsua niitä leikillään **puoliautomaattimerkeiksi**.

Voiko sellaisia Frama-merkkejä kutsua varsinaisesti automaattimerkeiksi, joita valmistaneet laitteet eivät ole olleet yleisön käytettävissä? Esimerkkinä on seuraavassa Ahvenanmaan ensimmäinen Frama-merkki.

Ahvenanmaan Frama- ja postimaksulipukkeet

Ahvenanmaa alkoi julkaista omia postimerkkejä maaliskuussa 1984, ja ensimmäinen Frama-merkki tuli käyttöön lokakuussa. Neljästä automaatista yksi oli Maarianhaminassa postikonttorin ulkoseinässä, ja kolme oli Helsingissä Postin sisäisessä käytössä filatelia-asiakkaita varten. Kolikkoja ei jälkimmäisissä käytetty. Merkit tunnistaa toisistaan painolaatta- ja muiden erojen perusteella. Ahvenanmaalla ei vielä tuolloin ollut omaa filateliapalvelua.

Ahvenanmaan ensimmäinen Frama-automaatimerkki sekä ensimmäinen kuvallinen, molemmat ensipäivänleimalla. Kuvamerkin aiheena on tarueläin åland (ål-and) eli ankeriassorsa.

Nykyään Ahvenanmaalla on sisäisessä käytössä laitteita, joilla valmistetaan automaattipostimerkkien kaltaisia merkkejä. Kuvat ovat niissä valmiina, ja esimerkiksi helmikuussa ilmestyneiden neljän tarramerkin aiheena on perhosten muodonmuutos. Åland Post kutsuu niitä **postimaksulipukkeiksi**. Lipukkeet ovat lämpöpaperia, ja ne ovat leimattavia.

Ahvenanmaan vuoden 2024 postimaksulipukesarjan aiheena ovat kaaliperhosen, nokkosperhosen, keisarinviitan ja kangasperhosen nelivaiheinen metamorfoosi eli muodonmuutos.

Uudenmallisia postimaksulipukkeita on ilmestynyt vuosittain vuodesta 2018 alkaen. Åland Postista kerrotaan, että niihin siirtyminen tapahtui Framma-automaattien tullessa tiensä päähän. Viimeinen Framma-merkki julkaistiin edellisenä vuonna.

Lämpötulostimia on Maarianhaminan ja Svibyn toimipaikoissa sekä filateliasastolla. Lipukkeille tulostetaan maksuarvon lisäksi tulostimen tunnus, joka on filateliasastolla FR1SV.

Maarianhaminan ja Svibyn toimipaikoissa lipukkeita voi ostaa tiskiltä joko sarjoittain tai yksittäin. Filateliasaston verkkokaupassa niitä myydään vain täysinä neljän lipukkeen sarjoina. Alin maksuarvo on 0,10 euroa. Ylärajaa ei ole määritely. Alle yhden euron arvoisista lipukkeista peritään painatuskuluja.

Norma-luettelossa Ahvenanmaan postimaksulipukkeet luetaan samaan ryhmään kuin Framma- ja muut automaattipostimerkit. *LAPE*- ja *Michel*-luettelossa niitä ei ole ollenkaan.

Sekä automaattimerkit että Ahvenanmaan postimaksulipukkeet ovat Postilain tarkoittamia **postimaksumerkintöjä**, jotka osoittavat postilähetyksen tulleen maksetuksi (77 §). Jos tuo merkintä on postimerkki, sopiva yläkäsite tuntuisi olevan **postimaksumerkki**. Frankeeraus- ja vaakaleimat olisivat puolestaan **postimaksuleimoja**. StampWorld.com-sivusto suomentaa postimerkin (*postage stamp*) postimaksumerkiksi.

Automaattipostimerkeistä saa hyvin kerätyksi oman kokomaailmakokoelmansa. Merkit voi järjestää maan sijaan automaatin valmistajan mukaan, kuvassa Klüssendorf, Epelsa ja Dassault. Korkeat maksuarvot ovat erityisen haluttuja.

Yhteenvedona edellä sanotusta päädytään siihen, että kaikki postimerkkiautomaateista saatavat postimerkit ovat oikeita postimerkkejä. Automaattipostimerkillä voidaan tarkoittaa joko automaattista saatavaa tavanomaista postimerkkiä taikka automaatin itsensä valmistamaa postimerkkiä. Jos jälkimmäistä kutsutaan selvyyden vuoksi automaatti- tai postimaksulipukkeeksi, lipuke-sanalle jää kaksi eri merkitystä.

Digi haastaa sanaston

Automaattipostimerkit olivat 1970- ja 1980-lukujen maailmassa uusi ja kiehtova uutuus. Tänä päivänä ollaan pidemmällä ja rakennetaan järjestelmiä, joissa asiakas maksaa postimaksun digitaalisesti kotonaan, tulostaa tositteen omalla laitteellaan, kiinnittää sen postilähetykselle, ja seuraa netistä lähetyksen kulkua. Samalla syntyy jälleen pulmia filatelian termistölle.

Postipaketteja on Suomessa voinut jo muutaman vuoden ajan maksaa netissä. Ovatko viivakoodit pakettien pakettikorteissa postimerkkejä? Joissakin maissa myös kirjeen saa maksaa samalla tavalla, ja näin käy ennen pitkää Suomessakin. Viivakoodin sijasta voidaan käyttää numero- tai kirjainyhdistelmää.

Filatelia on käytetyistä termeistä riippumatta suurten muutosten keskellä. Mielenkiinto ehkä voimistuu alkujuurille 1800-lukuun ja sen postimerkkeihin, jotka tuntuvat käsittämättömän pysyviltä verrattuna oman aikamme lämpöpapereihin ja viivakodeihin. Vastakohtat toisaalta kiinnostavat ja herättävät ideoita kertovan kuten aihe- tai postihistoriakokoelman tekijöille.

Frankeerauskoneella asiakas voi tehdä postimaksumerkinnän suoraan postilähetykselle ja omissa tiloissaan. Jos frankeerausleima on erillisellä liimattavalla lipukkeella, sen voi ottaa kokoelmaan postimerkin tapaan irti pestynä. Tarralipukkeet on viisasta jättää leikkeelle samaten kuin tarrautomaattimerkit.

Julkaistu: *Filatelisti* 1/2025